

МАСТАЦТВАЗНАЎСТВА, ЭТНАГРАФІЯ, ФАЛЬКЛОР
ART HISTORY, ETHNOGRAPHY, FOLKLORE

УДК 398.3
<https://doi.org/10.29235/2524-2369-2021-66-1-76-86>

Паступіў у рэдакцыю 13.05.2020
Received 13.05.2020

Т. В. Валодзіна

*Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі,
Мінск, Беларусь*

**БЕЛАРУСКІЯ ЗАМОВЫ Ў ЕЎРАПЕЙСКОЙ ПЕРСПЕКТЫВЕ:
МАТЫЎ ТРОХ ДЗЕВАЎ-ПАМОЧНІЦ**

Анотацыя. Первые опыты исследования белорусских заговоров в европейском пространстве демонстрируют ряд очень близких соответствий. Дальнейшее открытие сюжетных, мотивных, образных белорусско-западноевропейских параллелей содействовало бы не только выявлению генетического и типологического в белорусском заговорном компендиуме, но и определению возможностей и путей заимствований, формирования уникальных комплексов и образов. Семантика заговорного мотива трех женских персонажей-помощниц в образе рукодельниц продолжает дохристианские представления о богинях и духах судьбы, основывается на мифологии ткачества. Рукодельница с древних времен является воплощением богини-созидательницы. Несомненное влияние оказал евангельский и, соответственно, иконографический мотив, когда Дева Мария изображалась с веретеном в руках. Ранние европейские заговоры предлагают сюжет о трех девах на камне, одна из которых что-то скручивает, связывает, вторая – раскручивает, а третья – помогает; в более поздних немецких, английских, скандинавских заговорах это героини-путешественницы, в своем пути помогающие больному. Мотив рукоделия начинает доминировать в польских, латышских заговорах, но и там превалирует мотив пути. Русская, особенно севернорусская традиция, детально разрабатывает сюжет героини-рукодельницы в сакральном центре, где в этой роли доминирует Богородица. Белорусская этническая территория оказалась местом уникальной встречи этих двух мощных течений, органически впитывая основные сюжетно-смысловые узлы и развивая их в русле собственной традиции, в том числе предлагая оригинальный образ трех героинь, которые ничего не знают/не умеют, только помогают в исцелении.

Ключевые слова: заговоры и заклинания, белорусский фольклор, европейский контекст, мотив, образ и сюжет, компаративные исследования

Для цитирования: Валодзіна Т. В. Беларускія замовы ў еўрапейскай перспектыве: матыў трох дзеваў-памочніц / Т. В. Валодзіна // Вес. Нац. акад. навук Беларусі. Сер. гуманіт. навук. – 2021. – Т. 66, № 1. – С. 76–86. <https://doi.org/10.29235/2524-2369-2021-66-1-76-86>

Tatsiana V. Valodzina

*Center for the Belarusian Culture, Language and Literature researches of the National Academy of Sciences of Belarus,
Minsk, Belarus*

**BELARUSIAN INCANTATIONS IN THE EUROPEAN PERSPECTIVE:
THE MOTIF OF THREE VIRGIN HELPERS**

Abstract. The very first studies of Belarusian incantations in the European area demonstrate a number of very close correspondences. Further identification of Belarusian-Western European parallels in subjects, motifs and images would help both to expose the genetic and typological in the Belarusian incantation compendium and to determine the possibilities and ways of borrowing, as well as the formation of unique complexes and images. The semantics of the incantation-based motif of three female assistants personified by needlewomen continue the pre-Christian ideas of goddesses and spirits of fate based on the mythology of weaving. From ancient times, the needlewoman is the embodiment of a creative goddess. A definite influence is the Gospel and, accordingly, the iconographic motif of the Virgin Mary portrayed with a spindle in her hands. Early European incantations offer a story of three virgins on a stone, one of which twists and ties, the second untwists and the third helps; in later German, English and Scandinavian incantations, these are the traveling female characters who help the sick along the way. The needlework motif begins to dominate Polish and Latvian incantations, although it is the motif of traveling that still prevails. On the other hand, Russian, especially North Russian tradition, elaborates in detail the story

of a needlewoman in the sacred centre, where the Virgin dominates in this role. The Belarusian ethnic territory proves to be a place of a unique meeting of these two powerful movements, organically absorbing the key subject-semantic nodes and developing them in line with its own tradition, including through offering an original image of three female characters who do not know how but only help in healing.

Keywords: verbal charms, Incantations, Belarusian folklore, motif, plots, subject and images, European context, comparative research

For citation: Valodzina T. V. Belarusian Incantations in the European Perspective: The Motif of Three Virgin Helpers. *Vestsi Natsyyanal'nai akademii navuk Belarusi. Seriya humanitarnykh navuk = Proceedings of the National Academy of Sciences of Belarus. Humanitarian Series*, 2021, vol. 66, no. 1, pp. 76–86 (in Belarusian). <https://doi.org/10.29235/2524-2369-2021-66-1-76-86>

Уводзіны. Сюжэтна-тэматычная шматстайнасць беларускіх замоў неаднаразова пацвярджа-лася даследчыкамі, ды і колькасць публікацый тэкстаў за апошнія дваццаць гадоў сведчыць сама за сябе. Дастаткова апісана і не выклікае сумненняў архаіка светапоглядных схем, што вызначаюць семантыку і структуру замоўнага тэксту. А вось месца беларускіх замоў у еўрапейскай прас-торы яшчэ толькі пачынае разглядацца. Ужо першыя спробы супастаўленняў дэманструюць шэраг вельмі блізкіх адпаведнікаў. Выяўленне ж сюжэтных, матыўных, вобразных паралеляў паспрыяла б не толькі ўстанаўленню генетычнага і тыпалагічнага ў беларускім замоўным кам-пендыуме, але і вызначэнню магчымасцей і шляхоў запазычанняў, фарміравання ўнікальных комплексаў і вобразаў. Супастаўленне беларускага матэрыялу з еўрапейскім магчыма па воях: даўнасць фіксацыі/актуальнасць; пісьмовая/вусная формы бытавання; суадносіны хрысціянска-га і дахрысціянскага, канстантнасць/варыятыўнасць і г. д.

Беларускія замовы ў абсалютнай колькасці вусныя, большасць запісаў зроблена ў другой па-лове ХХ–ХХІ ст. Беларуская традыцыя адносіцца да ліку тых, дзе вербальная магія працягвае адыгрываць сваю ролю ў многіх сферах штодзённасці. У немалой ступені гэта абумовіла і сюжэ-тна-матыўную разнастайнасць беларускага замоўнага фонду. Большасць беларускіх адпаведнікаў у апошнія два стагоддзі звязаны з еўрапейскімі паралелямі ў асноўным не прама, а праз пасрэд-ніцтва заходнеславянскіх традыцый. У той жа час адна і тая ж зафіксаваная ў беларусаў і паля-каў формула з высокай ступенню шчыльнасці можа фіксавацца далёка ад зоны памежжа, а ўлас-на прыгранічныя беларускія раёны дэманструюць іншую і даволі самадстатковую замоўную сістэму. Відавочна і тое, што большасць беларуска-заходнееўрапейскіх паралеляў тычацца рэ-цэпцый хрысціянскіх тэкстаў.

У дадзеным артыкуле з мэтай даследавання генезісу і еўрапейскіх паралеляў абраны толькі адзін матыў беларускіх замоў – матыў удзелу ў лекаванні трох жаночых персанажаў.

Асноўная частка. Папулярнасць і распрацаванасць вобразаў трох памочніц, якія ў сакраль-ным цэнтры або ў сваім падарожжы ўсе разам або трэця з іх дапамагаюць пазбавіцца ад хваро-бы, адносяцца да адметнасцей беларускай замоўнай традыцыі. Сюжэтная разнастайнасць за-беспечваецца наступнымі пераменнымі.

Першы варыянт: тры дзявіцы ўсе разам занятыя адной пэўнай дзейнасцю, дадатак да якой – “помач даваць”:

*На моры на Сіяні, на рацэ Ірдані тры дзявіцы Лукамірыцы, яны стаяць і Богу молюцца, Бога просяць і молюць, і вадзіцу сабіраюць, і чалавеку на помач аддаваюць¹ [1, с. 43, № 44];
На моры, на акіяне стаяла ліпа. Пад той ліпай сталы пазасціланы, кубкі паналіваны, тры дзявіцы, тры сястрыцы п'юць і гуляюць і ў (імя) спуг выбіраюць [1, с. 306, № 1027];
Ля сіняга мора ля Лукамор'я стаяла хатка з трыма ўгламі, там жылі тры дзявіцы, родныя сяст-рыцы – Анастасія, Палагія і Марыя. Ані нілі, жывавалі, залатымі яблычкамі кідалі².*

У шматлікіх тэкстах рэалізуюцца падобныя дзеі, адносныя да: 1) маўлення, чытання, малітвы; 2) застоля, трызны. Абедзве сферы маюць адносіны да сакральнага. Але часцей тры памочніцы заняты дзеяннямі па вырабу ці апрацоўцы тэкстылю:

¹ Тэксты замоў прыводзяцца курсівам і без двукосся. Тут і далей ніяк не пазначаюцца адсутныя часткі замовы.

² Архіў Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору НАН Беларусі (АІМЭФ): зап. аўтарам у в. Усохская буда Добрушкага р-на ад Марыі Аверчанка, 1935 г. н.

На полі стаяў дуб, на ім сядзелі тры-дзявіцы – ні ткахі, ні прахі, толькі вышывахі. Чорным шоўкам вышывалі, кроў гаручую ўместа злівалі і з (імя) боль (урок, спуг, боль галавы і крыві) убіралі [1, с. 154, № 465].

Тры дзевы не абавязкова самі заняты лекаваннем, магічны эффект забяспечваецца асацыятыўнымі сувязямі працэсу іх дзеяння і патрабаванай ліквідацыяй негатыву, напрыклад, спынення крыві:

За тымі за сталамі за дубовымі, за ніясовымі сядзяць тры сястрыцы, і дзявіцы-красавіцы, і прадуць красны разны шоўк. Прадуць, выпрадаюць і ўзоры набіраюць. Сястрыцы-дзявіцы прадзіця, красны разны шоўк выпрадайця і ўзоры набірайця, і краснага шоўку на зямлю ні ўраняйця, і з зямлі ні падымайця! У раба крові ні бываць! [1, с. 155, № 466].

На фоне гэтага комплексу выразна вылучаюцца тэксты з размеркаваннем абавязкаў.

Другі варыянт: кожная з паннаў занятая асобнай дзейнасцю ў шырокай сферы ткацтва:

Зялёны гай шуміць, там ложка стаіць. На тым ложку тры пані сядзяць. Адна кужаль прадзе, другая ніткі суча, трэцяя ўрокі ўгаварае: жаночыя, дзявочыя, мужычыя, хлапечыя [2, с. 125]; адна дзявіца шоўкам вышывала, а другая златам пабівала, а трэцяя ... вымаўляла [1, с. 86].

Трэці варыянт: у колькасных адносінах тэкстам з апісаннем трох дзеваў у сакральным цэнтры саступае блок, які акцэнтуюе іх шлях. Але і ў гэтым выпадку гераіні выконваюць нешта супольна:

Па крутой гарэ хадзілі тры панны Купанны, усякія зеллі ірвалі і звiх шапталі, і сустаў к сустава прыкладалі, і цела шкурай павалакалі, і ядраць і вопух шапталі, і жылы кроўю палівалі, і рабу божаму помачы давалі [1, с. 166].

Чацвёрты варыянт: кожная з іх выконвае сваю дзялку. А трэцяя да таго ж і дапамагае ў хваробе:

Ішлі тры сёстры, усе тры родны. Адна нясла злата, другая срэбра, а трэцяя іголку і нітку шоўку – загуварывалі вопухі [1, с. 156]; Хадзілі тры дзявіцы і рвалі тры травіцы: першая – зеля жоўтае, другая – зеля краснае, трэцяя зеля сустаўляла і звiх замуўляла [1, с. 166].

Гераіні ў пераважнай колькасці варыянтаў прадстаўлены як сястрыцы, паненкі, у адзінкавых выпадках з рыфмаванымі імёнамі – панны Купанны, тры панны Ганны. Асаблівасці іх знешнасці ці характару практычна не акцэнтуюцца, за рэдкім выключэннем: У тых каморах тры пані: *неўмываныя, неўчасаныя, ад Госпада Бога сасланыя*. Не ўмеюць ні чытаць, ні пісаць, Іванавы перапалохі ссылаць (Асіп.); На гародзе ігрушка, пад ігрушкаю тры дзявіцы, тры сястрыцы. *Адна русява, другая чарнява*, а трэцяя не ўмее ні ткаць, ні прасці, а толькі звiх угаварыць (Добр.).

На месцы жаночых персанажаў радзей могуць знаходзіцца мужчынскія (браты) або тры анёлы. Літаральна ўсе пазначаныя дзеі (у сакральным цэнтры або на шляху) можа выконваць і іншая колькасць персанажаў – два, сем, дзевяць, трыдзевяць і інш. Безумоўна, у ролі сакральнага памочніка можа выступаць і адзін персанаж, асабліва калі гэта Божая Маці/Маці Прачыстая. У дадзеным выпадку цікавая рэалізацыя менавіта матыву трох жаночых персанажаў, які ў разы больш папулярны і да таго ж выяўляе адметныя і глыбокія паралелі ў іншых часавых і прасторавых адлегласцях.

На суседніх славянскіх землях матыву вядомы пераважна на тэрыторыі Украінскага Палесся, а таксама на Рускай Поўначы. Некалькі фіксацый у зборніку Майкова, напрыклад: *На море на Окіяне, на острове на Буяне стои́т светлица, во светлице три девицы: первая иголки держит, другая девица ниточки делает, а третья девица кровавую рану зашивает...* [3, № 151]. І ў рускіх варыянтах дзевы не толькі «шыюць-вышываюць», але і заняты іншымі справамі, напрыклад: *По ре́чке по сестры три родимые сестры на трелётке-жеревце. Ёны заедают и загрызают, и заговаривают грыжу пуповую...* [4, с. 18, № 22], іншыя варыянты гл. у [5, № 59; 6, с. 22, № 96]. У любым разе колькасць запісаў з гэтым сюжэтам з даступных друкаваных рускіх крыніц значна саступае беларускім. Сама сюжэтная сітуацыя там прадстаўлена ў абсалютнай большасці выпадкаў адным жаночым персанажам, пераважна Багародзіцай.

Уласна сюжэт вядомы і іншым славянам. У паўднёвых славян гэта часцей тры ваяўнічыя дзе-вы, што нясуць шаблі, нажы, ружжо і заб'юць, заклоюць, зарэжуць хваробу¹ [7, № 218]. У заходніх славян матыў трох падарожных дзеваў адносіцца да ліку асабліва папулярных. М. Заўялава адзначае пранікненне гэтага сюжэта ў літоўскія замовы з польскіх [8, с. 213–215], шматлікія фіксацыі сустракаюцца ў латышоў.

Перадгісторыя. Еўрапейскі фон. Матыў трох жаночых персанажаў у замоўным лекаванні мае надзвычай глыбокія карані, сустракаецца ў друкаваных крыніцах ад пачатку V ст., калі Марцэл Эмпірык (Marcellus Empiricus) – рымскі ўрач і пісьменнік, родам з Галіі, змясціў некалькі такіх прыкладаў у сваім лячэбніку пад назвай «De medicamentis», цікавым для вывучэння медыцынскіх уяўленняў таго часу. Пры болях жывата прамаўлялася замова з такім зместам: “Tres virgines in medio mari mensam marmoream positam habebant; duae torquebant, una retorquebat” (XXI, 3) [9, с. 374], у перакладзе: *Сярод мора тры дзевы за мармуровым сталом, дзве скручвалі, трэцяя раскручвала.* Другая замова: “Stabat arbor in medio mare, et ibi pendebat situla plena intestinorum humanorum; tres virgines circumibant, duae alligabant, una resolvebat” (XXVIII, 74) [9, с. 500], у перакладзе: *Стаяла дрэва ў цэнтры мора, у ім вісела пасудзіна з чалавечымі вантробамі. Тры дзевы хадзілі вакол яе, дзве завязвалі, адна развязвала.*

Падобныя тэксты з нязначнай варыяцыйнасцю зафіксаваны ў шэрагу іншых помнікаў, што не дазваляе, аднак, катэгарычна сцвярджаць аб прамым запазычанні. Тым не менш сам сюжэт набыў устойлівую адзнаку “марцэліянскага”. Нямецкі даследчык К. Дзювэль цытуе яшчэ адзін тэкст з рукапісу з поўначы Італіі IX ст. (“Codex Sangallensis 751”): *Тры сястрыцы падарожнічаюць, адна з іх завязвае, другая тужэй зацягвае вузел, а трэцяя развязвае* [10, с. 409]. Кароткая версія “tres sorores ambulabant, una uoluebat, alia cernebat, tertia soluebat” была адшукана ў калекцыі лацінскіх медыцынскіх рэцэптаў, што памылкова прыпісваліся самому Плінію. Як адзначае М. Зэльман-Рорэр [11, с. 23], тэкст паходзіць з сярэднявечнага манахаскага кантэксту, які і абумовіў вобраз падкрэслена сёстраў. Матыў прадстаўлены і ў візантыйскі перыяд. У рукапісу першай палавіны XIV ст., які ўключае вялікую калекцыю ананімных медыцынскіх рэцэптаў, знаходзіцца тэкст з наступным зместам: *Тры жанчыны пайшлі да мора, каб вымыць вантробы, адна спявае, другая спявае назад, а іншая вызваляе цела ад гэтай колькі.* І што асабліва цікава, матыў працягвае сучасная грэчаская заклінальная традыцыя: “ἀπὸ πέρα ἀπ’ τὸ ποτάμι, τρεῖ ἀλάρθρα κοράσια, τὸ ἕνα στρίβει, τ’ ἄλλο νέθει, καὶ τ’ ἄλλο κοῦβαργιάζει. κόπη τὸ μισὸ ποτάμι” [11, с. 23–24], у перакладзе: *Ішлі праз раку тры дзяўчыны, адна згібае, другая круціць, трэцяя звіае.*

Тэкст замовы, які быў адшуканы на нямецкіх землях у яўрэйскім кодэксе пад назвай “Sefer Hasofoth”, датуецца XIV ст., яе тэкст быў прыпісаны ў краі рукапіснай старонкі яўрэйскім пісьмом (шрыфтам), але па-нямецку [12, с. 211–218]. У тэксце замовы назіраецца выразнае перапляценне язычніцкіх, хрысціянскіх, іўдзейскіх элементаў, што паказвае на дачыненні германцаў і яўрэяў у сярэднявеччы:

“Bärmutter leg dir! (du) bist so alt als ich... Es saßen da am Sande der Meerfrauen. Die hatten sogleich mein Gedärm. Die eine schlichtet es, die andere richtet es, die dritte rückt stets daran. Vilius e vilium, viliatar avija. Bricht das vilia tara entzwei. Das soll mir für die Bärmutter zur Buße sein. Das sei wahr in goltes Namen, amen” [12, с. 213], у перакладзе: *Матка, кладзіся! Ты такога ж узросту як я. ... Сядзяць на пяску марскія жанчыны, трымаюць яны ў руках мае вантробы. Адна іх разкладжае, другая правіць, трэцяя рухае ... разломвае ... напалам. Гэта павінна прывесці матку ў спакой. Божым імем, амен.*

Відавочна, тэкст працягвае матывы, вядомыя ад часоў Марцэлюса. Паказальна, што сярод яўрэяў на тэрыторыі Беларусі матыў трох жанчын адносіцца да ліку асабліва папулярных: “Найболіе распаўсюджанай формулай заговора ў с’вiero-западнам краі можна, кажацца, счытаць ту, якая пачынаецца словамі: וְשֵׁשׁ נָשִׁים Scholesch noschi” (“тры жанчыны”): ... *Тры жанчыны сядзяць на камях. Адна гаворыць: Імярэка сглазілі; другая гаворыць: нгьт; трэцяя гаворыць: откуда она (болгъзнь) пришла, туда пусть уйдетъ*” [13, с. 76–77].

¹ Дзеся справядлівасці, такімі ж ваяўнічымі могуць быць і беларускія дзевы: *На святое Вялікадня ішло тры дзеўіцы з ярмі свячамі, з вострымі нажнямі. І еты ўдар нажнямі выразалі, свячамі выжыгали, етаму рабу помачы давалі* [1, № 522]. Толькі гэта адзінкавыя фіксацыі.

У больш позняй нямецкай замоўнай традыцыі часта фіксуецца матыў трох жанчын, што лекуюць хворы жаночы орган, як у тэксе з XIV ст.: “Es sitzen drei Weiber im Sand, sie haben des Menschen (Vieh) Gedärm in der Hand. Die erste regts, die zweite schließt, die dritte legt wieder zurecht” [14, s. 194, № 163], у перакладзе: *Сядзяць тры жанчыны ў пяску, яны трымаюць чалавечыя (жывёльныя) ватробы ў руках. Першая варушыць, другая закрывае, трэцяя даводзіць да ладу*. М. Шульц прыводзіць шэраг падобных тэкстаў з нямецкай традыцыі XIX ст.: “Es kommen drei Jungfrauen aus Osterlands Dorf: die eine kann Gold spinnen, die andere die Bärrmutter binden, die dritte legt sie in die rechte Lage”, у перакладзе: *Прыйшлі тры дзевы з усходняй краіны, адна магла золата прасці, другая матку вязаць, а трэцяя вяртала яе на месца* [15, s. 168]. Тэкст трапіў у шырока пашыраны на нямецкамоўнай тэрыторыі кніжачкі тыпу “Albertus-Magnus-Buch” з наборам заклёнаў і ў выніку атрымаў яшчэ большае распаўсюджанне.

У беларусаў матыў трох сакральных памочніц у групе замоў ад залатніка і іншых жаночых немачаў прадстаўлены адзінкавымі запісамі, але надзвычай паказальнымі, бо бабкі залатнік менавіта трымаюць, як даўнія старарымскія ці даўнія нямецкія дзевы: ... *на Сіянскае мора, там сядзяць тры бабкі. Яны сядзяць, залатнічка дзяржаць да й вымаўляюць, на сваё места настаўляюць* [1, с. 232, № 784].

Матыў трох жанчын, якія могуць штось развязаць і звязаць, вызначальны і яшчэ для адной з самых архаічных фіксаваных на паперы замоў – так званага I-га Мерзбургскага заклінання з IX ст.: “Eiris sāzun idisi, sāzun hera, duo, der; suma hapt heptidun, suma heri lezidun, suma clībōdun umbi cuoniouuidi: insprinc haptbandun, inuar uīgandun” [10, s. 401]. Гэты невялічкі тэкст за няпоўныя дзвесце гадоў пасля свайго адкрыцця выклікаў важкія тамы даследаванняў і дыскусій, бо з прычыны шматзначнасці саміх дзеясловаў і сваёй метафарычнасці спазнаў некалькі перакладаў. Спачатку даследчыкі бачылі ў замове тэкст для нявольніка з вязніцы і перакладалі так: “Тры ісіды, адна прышывала бант (спутвала праціўніка), другая збірала, вырывала з путаў. Вырывайся з путаў, уцякай ад ворагаў!”. Затым замову прааналізавалі ў шырокім лекавальным кантэксце і спецыяльна для гэтага тэксту прапанавалі акцэнт нечаканых бед, перадусім эпілепсіі. Шэраг даследчыкаў патлумачылі метафарыку замовы як “звязванне” дэманаў і вызваленне з іх “путаў” пакутніка. Яшчэ адной версіяй стала супастаўленне з падзеямі пасхальнай раніцы, калі тры святыя жанчыны прыйшлі ў пячору, дзе мусіла б знаходзіцца цела Хрыста, але засведчылі яго ўваскрэсенне – вырыванне з путаў смерці. Адной з апошніх стала версія, калі ключавыя для замовы дзеясловы з шырокім значэннем ‘звязаць’ і ‘развязаць’ змяшчаюцца ў кантэксце радзіннай абраднасці і звязваюцца з ідэяй з’яўлення дзіцяці з матчынага ўлоння [10; 16–18]. У такім разуменні дзеянні трох жаночых персанажаў (ісідаў) могуць тлучацьца як імкненне развязаць родавыя шляхі жанчыне і родавыя замкі плоду, каб выпусціць яго на белы свет.

У беларускай традыцыі таксама сустракаецца матыў трох жаночых персанажаў-памочніц у функцыянальнай групе “на добрыя роды”:

На полі, на раздоллі, на раскрэсах стаіць хатка. У той хатцы сядзіць матка-наніматка. У яе трое дачок. Старэйшая пярэймы нясець, другая панажы нясець, а трэцяя дзіця вынімае, на белях рукі выкладае¹.

Гэтыя хоць і нешматлікія факты падтрымліваюць уключэнне беларускіх тэкстаў у разглядаемую еўрапейскую карціну.

Матыў гаючага рукадзелля. Вызначальныя для гэтай групы прэдыкаты звязаць–развязаць–дапамагаць уваходзяць у замовы розных функцыянальных груп, напрыклад, арганізуюць старажытнаславянскія малітвы ад запора вады. Т. А. Агапкіна, засноўваючыся на даследаванні славянскіх апакрыфічных малітваў, апісвае адну з іх, дзе галоўнымі персанажамі могуць выступаць і тры дзевы, але часцей тры анёлы, трэці з якіх просіць Бога аб дапамозе або сам выпускае з хворага ваду. Першы з памочнікаў нешта звязвае, другі – развязвае. Першапачаткова такія малітвы прызначаліся для выпадкаў затрымкі мачы, таму Т. А. Агапкіна мяркуе, што менавіта так чалавек спачатку сімвалічна разумеў сутнасць гэтай медыцынскай праблемы і яе вырашэння,

¹ АІМЭФ: зап. І. Ю. Смірнова ў 1989 г. у в. Малыя Нямкі Веткаўскага р-на Гомельскай вобл. ад Ігнаценка Вуляны Захараўны, 1882 г. н.

а менавіта: затрымка мачы разумелася як завязванне адпаведных каналаў, а пазбаўленне ад хваробы – як іх развязванне, вяртанне ў нармальны стан [20, с. 197]. Таксама пры затрымцы мачы матыў трох дзеваў-рукадзельніц арганізуе і шэраг нямецкіх замоў: “Es sitzen drei Jungfrauen auf einem Marmorstein, die eine spinnet grob, die andere fein. Die dritte spinnt ein Inwindel fürs Harnwindel. Es helfe dir Gott Vater u. s. w.” [21, с. 204], у перакладзе: *Сядзелі тры дзевы на мармуровым камяні, адна ткала груба, другая тонка, а трэцяя выткала пляюшку пры затрымцы мачы*. Падобныя прыклады гл. у [15, с. 168].

Далей Т. А. Агапкіна выказвае думку, што такія папулярныя матывы і вобразы нітак, вузлоў, шыцца і г. д. у вусных усходнеславянскіх замовах – вынік развіцця тэмы, зададзенай у ранніх еўрапейскіх (лацінскіх, старажытнаверхнямецкіх) заклінаннях, а таксама ў грэчаскіх і старажытнаславянскіх апакрыфічных малітвах, а сам сюжэт “адна шые, другая вышывае, трэцяя кроў замаўляе”, верагодна, трапіў да ўсходніх славян з заходнеславянскіх традыцый [20, с. 197]. Сапраўды, у суседніх польскіх, а таксама чэшскіх замовах жаночыя персанажы-памочнікі заняты пераважна рукадзеллем, ну а трэцяя з іх дапамагае ад хваробы. Вось толькі адзін са шматлікіх прыкладаў:

“Święta Kasylda trzy córecki miała: jedna śwacka, druga praćka, trzecia nic nie robiła, ino łuscke zegnała, żeby oka nie psuła, kości nie rołamała” [22, с. 55], у перакладзе: *У святой Касільды тры дачкі было: адна швачка, другая прачка, трэцяя нічога не рабіла, толькі бяльмо лячыла, каб вока не псавала, касцей не ламала*.

Са скручваннем і звіваннем нітак у гэтых пралляў асацыіруецца звіванне чарвякоў, у тым ліку дэманічных. Магчыма, таму матыў трох дзеваў-рукадзельніц у заходнеславянскай традыцыі даволі распаўсюджаны ў замовах супраць рознага роду чарвякоў, у тым ліку глістоў. Менавіта ў гэтай функцыянальнай групе матыў дамінуе ў палякаў і чэхаў: *чэш.* “Svatá Lucie tři dcery měla: první přídla, druhá vila, třetí motala. Dej, Bože! aby této osobě (jméno) ty škrkavky pomínuly” [23, с. 54], у перакладзе: *Святая Люцыя тры дачушкі мела: адна прала, другая віла, трэцяя матала. Дай жа Божа, каб хвораму... Нават калі матыў і быў запазычаны, у беларусаў ён атрымаў асаблівую папулярнасць і шматстайнасць у канкрэтных сюжэтных увасабленнях, дэталях і характарыстыках.*

Сюжэтыя сітуацыі з удзелам жанчыны-рукадзельніцы асабліва распаўсюджаны ў блоку рускіх замоў ад крывацёку. Іх мэтавая ўстаноўка патрабавала персанажа-памочніка, здольнага зашыць рану, а кніжныя крыніцы менавіта рукадзельніцай выяўлялі Багародзіцу [24, с. 50]. Сапраўды, у ролі найпершай рукадзельніцы паўстае сама Божая Маці, што ў значнай ступені абумоўлена евангельскім сюжэтам Дабравесця, калі Дзева Марыя атрымала вестку, будучы з верацяном і кудзеляй. Прадзене нітка як глыбока сімвалічны акт крэацыі ў цэлым атрымаў у замовах шэраг дадатковыхсэнсаў з агульнай ідэяй ацалення, тварэння цэлага і здаровага.

Дахрысціянскі падмурак і ўплывы. Матывы з удзелам трох жаночых персанажаў, бясспрэчна, сілкуюцца папярэднімі міфалагічнымі вераваннямі. Комплекс уяўленняў пра трох жанчын, якія ідуць праз паселішча, умываюцца ў крыніцы ці купаюцца ў возеры, належыць да ліку самых архаічных. Да найбольш даўніх вобразаў адносяцца германа-скандынаўскія норны, якія да таго ж падаюцца як праллі. Калі гэтыя дзевы з’яўляюцца ў паветры і ў сварах, то гаворка магла б ісці і пра валькірый. Не абыйшлося тут і без уплыву вобраза матрон з кельта-германскай і раманскай народных культур, што выяўляюць непасрэдную сувязь з ісідзі, з багінямі лёсу, што прадуць нітку жыцця.

Хрысціянскія чынікі. Даследчыкі ўжо неаднаразова звярталі ўвагу на хрысціянскія алузіі вобразаў трох дзеваў, маючы на ўвазе Дзеву Марыю, Марыю Магдалену і святую Лізавету ля труны Гасподняй [25, с. 440–442]. Менавіта тры дзевы паўсталі ў ролі сведкаў таго, як Хрыстос уваскрос з повязяў смерці: “...Калі мінула субота, Марыя Магдаліна і Марыя Іакавава, і Саламія купілі духмянасцяў, каб, прыйшоўшы, пам’язць Яго” (Евангелле ад Марка, 1: 16). Ф. Орт звяртае ўвагу, што тэкстаў з выразна хрысціянскім сюжэтам трох Марый няма па-лацінску, толькі іх адзінкі існуюць у старых помніках, значна больш такі матыў сустракаецца ў новы час, маючы на ўвазе XIX ст.: *Es wollten drei Frauen recht früh aufstehn zu suchen das hl. Grab – Тры жанчыны сапраўды хацелі раненька ўстаць і пайсці шукаць святое труны; Es kamen drei hl. Frauen früh*

Morgens im Taue ... das Blut soll stehen – *Прыйшли тры святыя жанчыны рана раненька ў пячору... мусіць кроў спыніцца* [25, s. 441–442].

Вобраз менавіта трох Марый сустракаецца ў замовах Заходняй і Паўночнай Еўропы, фіксуецца на нідэрландскай, англійскай, скандынаўскіх мовах; ад 1610 г. вядома англійская замова: “There were three Maryes went over the floude; The one bid stande, the other stente bloude: Then bespake Mary that Jesus Christ bore, Defende gods forbod thou shouldeste bleede anye more” [26, s. 72], у перакладзе: *Тры Марыі ішлі праз плынь. Адна спынілася, другая была запэцкана крывёю, пасля прамовіла Марыя, якая вынасіла Хрыста: Праз Божаю ласку ты не будзеш больш сцякаць крывёю*¹.

Што датычыцца беларускай традыцыі, то ў замовах тры персанажы з аднолькавым імем Марыя рэдкія, тым не менш зафіксаваныя:

Ішлі тры Марэі і ўсі тры родненькіх сястрыцы, ішлі яны з святым Міколам. Святэй Мікола сваю войструю меч вынімаець і кроў унімаець [1, с. 155, № 470]; *На сінім моры на сухамор’і стаіць прастол, за тым прастолам стаіць тры панны, усе Мар’і, вышываюць сабе на юбцы. Адна вышывая ў паўтары палы, другая ў дзьве палы, а трэцяя ў тры палы. Што ў паўтары палы вышывая, тая кругом агонь абганяя, угару іскаркі апускаю. У дзьве палы вышывая – на махам, на балотам дым зганяя, у тры палы вышывая – увесь агонь пакрываю*².

Функцыянальная разнастайнасць матыву трох дзеваў у еўрапейскім кантэксце. У больш позніх нямецкіх замовах гэтага сюжэтнага тыпу кожны з жаночых персанажаў мае сваё імя і функцыю, але не заўсёды фіксуецца важкія кампаненты марцэлеўскага тэксту (мора, мармуровы стол, кручэнне органаў). Прынамсі, мора нярэдкае ў ранніх лацінамоўных замовах. У рукапісу з XI ст. менавіта тры жанчыны ля мора дапамагаюць у лячэнні хваробы вачэй:

У імя Госпада. Тэкла, Ніцэя і Аквілінія сядзелі на беразе мора. Яны трымалі тры залатыя галіны ў сваіх руках. Ніцэя сказала: “Калі ты белая, Хрыстос прагоніць”. Тэкла: “Калі ты чырвоная, Хрыстос прагоніць”. Аквілінія сказала: “Калі ты чорная, Хрыстос прагоніць”. У імя Госпада, пляма на воку, мы выганім цябе... [18, s. 23, тэрыторыя сучаснай Францыі].

У нямецкіх замовах ад хвароб вачэй, пачынаючы з XVI–XVII стст., матыву трох паннаў займае лідзіруючыя пазіцыі, прычым у розных частках краіны. Гл. фіксацыі ў [27, s. 77–79; 19, s. 359; 28, s. 54–56; 18, s. 33, 188 і інш.]. Звычайна гэта тры дзевы (drei Jungfrauen, Jungfern), якія, як правіла, не маюць імя, дзеянні дзвюх з іх накіраваны на змятанне, зрыванне, вычышчэнне лістоты, травы, пылу і г. д., што выгадна і магчна апраўдана папярэднічае дзеяннем трэцяй па сціранню бяльма з вока:

“Es gingen 3 heilige Mägde übere Weg, die erste schüttet Sand in den Weg, die zweite pflückt Gras aus der Weg, die dritte nimmt den Fluß aus Kopf und Augen weg” [18, s. 188], у перакладзе: *Ішлі тры святыя дзевы дарогаю, адна сыпала пясок на дарогу, другая рвала траву на дарогу, трэцяя зняла Fluß з галавы і вачэй.*

У цэлым дзевы робяць маніпуляцыі з пяском, лістотай, травой, вадой. Менавіта такой прыродна-ачышчальнай дзейнасцю ў магчным імкненні да вызвалення ад хваробы займаюцца тры панны ў беларускіх замовах у зоне панямонска-заходнепалескага памежжа – адна рве траву, другая адлівае вадую/агонь залівае, ну а трэцяя дапамагае:

*Па небе ішлі тры панны, адна вадую адлівае, другая траўку адкідае, трэця ад ... урокі адганяе*³; *На моры камень ляжыць, там тры сястрычкі сядзіць. Адна пясочак перасыпае, другая вадзіцу пералівае, а трэцяя ўрокі загаворвае...* [2, с. 186].

¹ Пераклад Дзмітрыя Гуда.

² АІМЭФ: зап. у 2012 г. Т. Валодзіна і Т. Кухаронак у в. Грудзінаўка Быхаўскага р-на ад Пермінавай Тамары Аркадзьеўны, 1953 г. н.

³ Архіў навукова-вучэбнай лабараторыі беларускага фальклору БДУ: зап у 1989 г. Т. Малотка у в. Добры Бор Баранавіцкага р-на ад Журко Марыі Мікалаеўны, 1936 г. н.

У нямецкіх замовах усе трое святых жонак, а не толькі апошняя з іх, могуць займацца лячэннем ад хваробы вачэй: “Es gingen drei heilige Weiber unter eine Pappelweide. Die eine blies das Fell von den Augen, die andere blies die roten Blattern von den Augen, die dritte blies all die Kodzel und Striefel von den Augen” [18, s. 33, XIX ст.], у перакладзе: *Ішлі тры святыя жанчыны пад таполяй. Адна здзьмула плёнку з воч, другая здзьмула чырвоныя плямы з вачэй, трэцяя выгнала ўсё лішняе. Што паказальна і цікава, у беларускіх замовах такія дзеянні па вызваленні вока ад заслоны ажыццяўляюцца жывёламі-памочнікамі, перадусім трыма хартамі.*

Нямецкія замовы ад крывацёку з гэтым матывам маюць аднолькавую структуру: у першай частцы, якая складаецца часцей з двух радкоў, паведамляецца пра трох дзеваў (жанчын), у асноўнай частцы тры радкі, у кожным з іх называецца імя дзеvy або пэўная яе якасць: “Ich ging in Jesu Garten, / Da stunden drei Jungfern zarte; / Die eine hieß Zibilla, / Die andere Gottes Wille, / Die dritte: Blut steh stille. Im Namen usw” [19, s. 374], у перакладзе: *Я ішоў у Ісусаў сад, тут стаялі тры дзеvy далікатныя. Адна называлася Зібіла, другая называлася Божая воля, трэцяя: Кроў стой ціха. У імя... У замовах назіраецца тэндэнцыя да замены асабістых імёнаў на характарыстычныя прыкметы. У любым выпадку ядром замоvy становяцца імёны трох жанчын, звязаных між сабою рыфмай. У беларусаў прыкметы герайн пазначаюцца ў адзінкавых выпадках, выяўляючы, аднак, цікавыя варыянты: *Было ў Бога тры дачкі: золата, серабро і медзь. Хто маю кароўку падзівіць, няхай таму на лоб вочы прэць. Я з словам – Бог з помашчу*¹.*

Як правіла, дзеvy ў нямецкамоўнай замоўнай прасторы знаходзяцца ў падарожжы, руху. Наогул, матыў перамяшчэння сакральнага персанажа займае тут абсалютна моцную пазіцыю. У суседніх краінах, на якія нямецкая традыцыя зрабіла даволі моцны ўплыў, той жа матыў набывае ўласцівы мясцовай традыцыі рысы. Латышскія замовы з матывам трох дзеваў, з аднаго боку, уключаюць падобныя да ўсходнеславянскіх удакладненні адносна лакалізацыі, з другога – размяркоўваюць здольнасці кожнай з дзеваў да лекавання: “Jēzus brauc par ūdeni un par zemi, trīs mātes bija ikš vīna rūkas. Tū vīnu sauca spēks, tū ūtru sauca vara, tū trešu sauca? Māte, kur tu esi, palic tur ar mīru!” у перакладзе: *Бог і наша святая маці ішлі ў адным садзе; там сядзелі дзеvy на адным камені. Адна жадала здароўя сваёй галавы, другая – здароўя свайго сэрца, трэцяя – здароўя сваёй маткі* [29, с. 118].

Матыў трох дзеваў папулярны і ў замовах супраць рознага роду новаўтварэнняў на целе, ад запаленняў да пухлін. Такім чынам, у шырокай прасторы еўрапейскіх замоў, перш за ўсё нямецкіх і іх бліжэйшых суседзяў, тры жаночыя персанажы дапамагаюць хвораму ўсе разам або толькі трэцяя з іх. Сфера дзейнасці гэтых герайн даволі разнастайная, тэма ткацтва, хоць і прадстаўленая досыць шырока, не дамінуе, а ў асобных функцыянальных групам не сустракаецца ўвогуле. У беларусаў вобраз трох пралляў сустракаецца асабліва часта.

Цікава супаставіць і іерархічныя дачыненні жаночых персанажаў у замовах. Заходнееўрапейская традыцыя, як правіла, не вылучае верхавенства, пазначыўшы ўсіх траіх як дзеваў, Марый або кожнай з іх надаўшы свае здольнасці ў лекаванні хваробы, хоць, безумоўна, дамінуе ўказанне на дапамогу менавіта трэцяй герайнай. Бліжэйшая да нас польская традыцыя сюжэт трох жаночых персанажаў увасабляе ў вобраз трох дачок святой, апошняя з якіх дапамагае ў лекаванні: “Święta Otylija, trzy córki miała: Jedna prządła, Druga motała, A trzecia urok świętym odczupiała” [30, s. 243], у перакладзе: *Святая Ацілія тры дачушкі мела: адна прала, другая матала, а трэцяя ўрок замаўляла.*

У беларусаў указанні на “бацькоў” сясцёр рэдкія, тым не менш назіраецца тая ж аднесенасць да Найсвеншай/Прачыстай Маці: *У Найсвеншай Маткі было тры дачушкі: Палагея, Анастасея, Аўдакея. Палагея рану замаўляла, Анастасея жгала вынімала, Аўдакея краску ўнімала* [2, с. 144]; *Было ў Святой Прачысты тры дачкі: адна – залатая, сярэбраная – другая, трэцяя – тая, што людзям вочы задымляе, маёй кароўцы малачко прыбаўляе* [2, с. 485]. На захадзе краіны сустраўся тэкст, дзе панны – сястрыцы Божай Маці: *Матка Боска па моры хадзіла, за сабою тры сястронкі вадзіла. Адна пясочак перасыпала, другая ўрок замаўляла, трэцяя ў помачы стаяла. Матка Боска дапамажы* [2, с. 245]. У дачыненні да дачок безыменных бабкі/маткі пазначаюцца іх выключ-

¹ АІМЭФ: зап. Т. Сапега і Н. Красоўская ў в. Дзмітравічы Бярэзінскага р-на ад Каханоўскай Ганны Васільеўны, 1910 г. н.

чныя здольнасці да лекавання пры адмаўленні іншых майстэрстваў: “...*Старэнька бабка, а ў яе тры дачары* не ўмеюць ні прасць, ні ткаць, ні ўшываць”; “*Было ў мацяры тры дачкі*, ня ўмелі ні праць, ні ткаць, толькі ўмелі пярэпалахі качаць”.

Менавіта ў беларусаў прадстаўлены паказальны варыянт матыву, дзе таксама прысутнічаюць тры персанажы, але яны не ўмеюць нічога рабіць, акрамя як лекаваць хворага:

А ў тэй цэркві тры панны гулялі. Яны не прахі, не ткахі, нейкія няўдахі. Яны не ўмеюць ні пісаць, ні чытаць, толькі ўмеюць трыдзесяць дзяцінцаў рассылаць [2, с. 65]; *На гарэ-гарыцы сядзяць тры дзевіцы. Не ўмеюць ні прасці, ні ткаці, толькі ўмеюць з ятрасцю гавараці* [2, с. 444].

На думку Т. А. Агапкінай, “сэнс сюжэта складаецца ў канцэнтрацыі дзейнасці на адной пэўнай сферы, у свайго роду абсалютызацыі адзінага занятку, які павінен быць даступным персанажу і ў якім ён павінен дасягнуць максімальнага ўмення, – а менавіта замаўленню хвароб” [20, с. 206].

Цікава тое, што ў беларусаў вобразы памочніцы праллі і наогул вобразы сферы ткацтва надзвычай шырока выяўляюцца ва Усходнім Палессі і Падняпроўі, на захадзе ж краіны, у непасрэднай блізкасці да заходніх тэкстаў, хутчэй працягваюцца нямецкія тэмы дзеваў-ачышчальніц прыроднай прасторы.

Высновы. Еўрапейскі фальклор розных жанраў поўніцца сюжэтамі пра тры жаночыя персанажы, тры панны з падзеленымі ролямі, якія, верагодна, працягнулі дахрысціянскія ўяўленні пра багіню і духаў лёсу, вайны, матрон у грэка-рымскай і нямецкай міфалогіях. Адзін са слаёў светапогляднага падмурку, несумненна, належыць у цэлым міфалогіі рукадзелля, якое ў шырокай еўрапейскай (і шырэй) прасторы трывала захоўвае сэнсы “прадзення” лёсу, адпаведнасці сімволікі ніткі і жыцця, тканіны і часу–прасторы, тканіны і самога цела, ніткі–крыві і пад. Жанчына-рукадзельніца з антычных часоў выступае ўвасабленнем багіні-стваральніцы. Непасрэдна паўплываў евангельскі і, адпаведна, іканаграфічны матыў Дабравесця, калі Дзева Марыя выяўлялася з верацяном у руках і надалей атрымала функцыі святой апякункі, што сваімі рукамі прадзе, шые і тым ацаліе нямоглага.

Мае месца і пэўны ўплыў на сюжэтна-матыўны фонд заходнееўрапейскіх замоў пісьмовай лацінамоўнай традыцыі, якая захоўвала формулы і матывы кельцкай, рымскай, грэчаскай культур. Раннія еўрапейскія замовы прапаноўваюць сюжэт трох жаночых персанажаў, у варыянце 1-га Мерзбургскага заклінання хоць і датычных звязвання–развязвання, аднак усё ж не спецыялізаваных на рукадзеллі. Вобраз герані з іголкай/верацяном ці ткалі ў аглядным корпусе прынамсі нямецкіх замоў сустракаецца вельмі рэдка. Гэта тры дзевы, што дапамагаюць у сваім шляху. Матыў рукадзелля пачынае дамінаваць і ў польскіх, латышскіх замовах, аднак у любым выпадку на першым месцы там знаходзіцца матыў падарожных дзеваў.

У той жа час руская, асабліва паўночнаруская традыцыя, максімальна падрабязна прапрацоўвае сюжэт герані-рукадзельніцы ў сакральным цэнтры, з дамінаваннем у гэтай ролі Багародзіцы, але таксама і ў атачэнні трох (дзеваці і пад.) памочніц ткаляў і пралляў. Беларуская этнічная тэрыторыя аказалася месцам своеасаблівай сустрэчы гэтых дзвюх магутных плыняў, арганічна ўвабраўшы асноўныя сюжэтна-сэнсавыя вузлы і распрацаваўшы іх у рэчышчы ўласнай традыцыі, у тым ліку прадставіўшы вобраз герані, якія не ўмеюць нічога, толькі дапамагаць у хваробе.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Замовы / Акад. навук Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору ; уклад., сістэм. тэкстаў, уступ. арт. і камент. Г. А. Барташэвіч ; рэдкал.: А. С. Фядосік (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992. – 597 с.
2. Замовы / уклад.: У. А. Васілевіч, Л. М. Салавей ; уступ. арт. Л. М. Салавей. – Мінск : Беларусь, 2009. – 519 с.
3. Майков, Л. Великорусские заклинания / Л. Майков // Зап. Импер. Рус. геогр. о-ва по Отд. этнографии. – СПб., 1869. – Т. 2. – С. 417–580.
4. Встану я, благословясь. Лечебные и любовные заговоры, записанные в части Архангельской области / подгот.: Ю. И. Смирнов, В. Н. Ильинская. – М. : Рус. мир, 1992. – 79 с.

5. Ефименко, П. С. Материалы по этнографии русского населения Архангельской области : в 2 ч. / П. С. Ефименко. – М. : Типо-литограф. С. П. Архипова, 1878. – Ч. 2 : Народная словесность. – 276 с. – (Труды / Этногр. отд. Импер. Общества любителей естествознания, антропологии и этнографии при Моск. ун-те / под ред. Н. А. Попова ; кн. 5, вып. 2).
6. Заговоры и заклинания Пинежья / вступ. ст., подгот. текстов, коммент. А. А. Ивановой. – Карпогоры : Пинеж. тип., 1994. – 59 с.
7. Раденковић, Љ. Народне басме и бајања / Љ. Раденковић. – Ниш : Градина, 1982. – 527 с.
8. Завьялова, М. В. Балто-славянский заговорный текст: лингвистический анализ и модель мира / М. В. Завьялова ; Ин-т славяноведения РАН. – М. : Наука, 2006. – 563 с.
9. Marcelli de medicamentis Liber = Marcellus über Heilmittel / ed. M. Niedermann. – 2nd ed. – Berlin : Akad. Verlag, 1968. – 413 p. – (Corpus medicorum Latinorum ; 5).
10. Düwel, K. Der Erste Merseburger Zauberspruch – ein Mittel zur Geburtshilfe? / K. Düwel // Erzählkultur: Beiträge zur kulturwissenschaftlichen Erzählforschung / Hg. R. W. Brednich. – Berlin, 2009. – S. 401–422. <https://doi.org/10.1515/9783110214727.6.401>
11. Zellmann-Rohrer, M. W. The tradition of Greek and Latin incantations and related ritual texts from antiquity through the medieval and early modern periods : diss. of dr. of philosophy / M. W. Zellmann-Rohrer. – Berkeley : Univ. of California, 2016. – 626 p.
12. Howard, J. A. Der “Bärruttersegen” – einmittelhochdeutscher Spruch / J. A. Howard // Colloquia Germanica. – 1978. – Vol. 11. – S. 211–232.
13. Ан-скій С. Заговоры отъ дурного глаза, болезней и несчастныхъ соучаевъ (Obsprecheniss, Verreidung) среди евреевъ севера-западнаго края / С. Ан-скій // Еврейская Старина. – 1909. – Вып. 1. – С. 73–81.
14. Deutsche Segen, Heil- und Bannsprüche / zsgest. u. hrsg. von F. Losch // Württembergische Vierteljahrshefte für Landesgeschichte. – Stuttgart, 1891. – Bd. 13. – S. 157–258.
15. Schulz, M. Magie oder die Wiederherstellung der Ordnung / M. Schulz. – Frankfurt am Main : Lang, 2000. – 439 s.
16. Riesel, E. Der erste Merseburger Zauberspruch / E. Riesel // Dt. Jahrbuch für Volkskunde. – Berlin, 1958. – Bd. 4. – S. 53–81.
17. Beck, W. Die Merseburger Zaubersprüche / W. Beck. – Wiesbaden : Reichert, 2003. – 1050 S.
18. Ernst, W. Beschwörungen und Segen : angewandte Psychotherapie im Mittelalter / W. Ernst. – Köln : Böhlau, 2011. – 401 S. <https://doi.org/10.7788/boehlau.9783412214401>
19. Bartsch, K. Sagen, Märchen und Gebräuche aus Mecklenburg : Bd. 1–2 / K. Bartsch. – Wien : Braumüller, 1879/80. – Bd. 2. – 808 s.
20. Агапкина, Т. А. Восточнославянские лечебные заговоры в сравнительном освещении. Сюжетика и образ мира / Т. А. Агапкина. – М. : Индрик, 2010. – 823 с.
21. Ammann, J. J. Volkssegen aus dem Böhmerwald / J. J. Ammann // Ztschr. des Vereins für Volkskunde. – 1891. – Bd. 1. – S. 197–214 ; 307–314.
22. Siarkowski, W. Materiały do etnografii ludu polskiego z okolic Kielc / W. Siarkowski // Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej. – 1879. – T. 3. – S. 3–61.
23. Erben, K. J. Česká zařikadla v nemocech / K. J. Erben // Čas. Čes. Muzeum. – 1860. – R. 34. – S. 50–58.
24. Фадеева, Л. В. Заговоры с мотивом целительного рукоделия: традиционные образы и их книжно-религиозные параллели / Л. В. Фадеева // Славянская традиционная культура и современный мир : сб. материалов науч.-практ. конф. / М-во культуры Рос. Федерации, Гос. респ. центр рус. фольклора. – М., 1997. – Вып. 1. – С. 37–50.
25. Ohrt, F. Dreifrausegen / F. Ort // Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens : in 10 Bd. / E. Hoffmann-Krayer, H. Bächtold-Stäubli. – Berlin ; Leipzig, 1927–1942. – Bd. 2. – 1929. – S. 438–444.
26. Roper, J. Personal and place names in English verbal charms / J. Roper // Il Nome Nel Testo. Riv. Intern. di Onomastica Letteraria. – 2006. – № 8. – P. 65–75.
27. Jahn, U. Hexenwesen und Zauberei in Pommern / U. Jahn // Balt. Studien. – 1886. – Jg. 36. – S. 169–364.
28. Haase, K. E. Volksmedizin in der Grafschaft Ruppin und Umgegend / K. E. Haase // Ztschr. des Vereins für Volkskunde. – 1897. – Bd. 7. – S. 53–74.
29. Сборник материалов по этнографии, издаваемый при Дашковском этнографическом музее / под ред. В. Ф. Миллера. – М. : Тип. Т. Рис, 1887. – Вып. 2. – XV, 5–291 с.
30. Biegeleisen, H. Lecznictwo ludu polskiego / H. Biegeleisen. – Kraków : Pol. Akad. Umiejętności, 1929. – VII, 402 s. – (Prace Komisji Etnograficznej Polskiej Akademji Umiejętności ; 12).

References

1. Bartashevich G. A. (comp.). *Charms*. Minsk, Navuka i technika Publ., 1992. 597 p. (in Belarusian).
2. Vasilevich U. A., Salavei L. M. (comp.). *Charms*. Minsk, Belarus' Publ., 2009. 519 p. (in Belarusian).
3. Maikov L. Russian charms. *Zapiski Imperatorskogo Russkogo geograficheskogo obshchestva po Otdeleniyu etnografii* [Notes of the Imperial Russian Geographical Society for the Department of Ethnography]. St. Petersburg, 1869, vol. 2, pp. 417–580 (in Russian).
4. Smirnov Yu. I., Il'inskaya V. N. *I will get up blessing. Therapeutic and love charms recorded in parts of the Arkhangelsk region*. Moscow, Russkii mir Publ., 1992. 79 p. (in Russian).
5. Efimenko R. S. *Materials on the ethnography of the Russian population of the Arkhangelsk province. Pt. 2. Folklore. Proceedings Ethnographic Department of the Imperial Society of Natural Science, Anthropology and Ethnography Lovers at Moscow University. Book 5, iss. 2*. Moscow, Tipo-litografiya S. P. Arkhipova Publ., 1878. 276 p. (in Russian).

6. Ivanova A. A. (comp.). *Charms and spells Pinezha*. Karpogory, Pinezhskaya tipografiya Publ., 1994. 59 p. (in Russian).
7. Radenkovich L. *Folk spells and incantations*. Nish, Gradina Publ., 1982. 527 p. (in Serbian).
8. Zav'yalova M. V. *Balto-Slavic spell text: linguistic analysis and world model*. Moscow, Nauka Publ., 2006. 563 p. (in Russian).
9. Niedermann M. (ed.). *Marcelli de medicamentis Liber = Marcellus über Heilmittel*. 2nd ed. Berlin, Akademie Verlag, 1968. 413 p. (in German).
10. Düwel K. Der Erste Merseburger Zauberspruch – ein Mittel zur Geburtshilfe? *Erzählkultur: Beiträge zur kulturwissenschaftlichen Erzählforschung*. Berlin, 2009, pp. 401–422 (in German). <https://doi.org/10.1515/9783110214727.6.401>
11. Zellmann-Rohrer M. W. *The tradition of Greek and Latin incantations and related ritual texts from antiquity through the medieval and early modern periods*. Ph.D. Thesis. Berkeley, University of California, 2016. 626 p.
12. Howard J. A. *Der "Bärruttersegen" – einmittelhochdeutscher Spruch* [The "mother's blessing" – a Middle High German saying]. *Colloquia Germanica*, 1978, vol. 11, pp. 211–232 (in German).
13. An-skii C. Charms from the evil eye, illnesses and unhappy souls (Obsprecheniss, Verreidung) among Jews in the north-west region. *Evreiskaya Starina* [Jewish Old], 1909, iss. 1, pp. 73–81 (in Russian, Jewish).
14. Losch F. (comp.). *Deutsche Segen, Heil- und Bannsprüche* [German blessings, healing and spells]. *Württembergische Vierteljahrshefte für Landesgeschichte* [Württemberg quarterly books for regional history]. Stuttgart, 1891, vol. 13, pp. 157–258 (in German).
15. Schulz M. *Magie oder die Wiederherstellung der Ordnung* [Magic or the restoration of order]. Frankfurt am Main, Lang, 2000. 439 p. (in German).
16. Riesel E. *Der erste Merseburger Zauberspruch* [The first Merseburg magic spell]. *Deutsches Jahrbuch für Volkskunde* [German Yearbook for Folklore], 1958, vol. 4, pp. 53–81 (in German).
17. Beck W. *Die Merseburger Zaubersprüche* [The Merseburg Spells]. Wiesbaden, Reichert, 2003. 1050 p. (in German).
18. Ernst W. *Beschwörungen und Segen: angewandte Psychotherapie im Mittelalter*. Köln, Böhlau, 2011. 401 p. (in German). <https://doi.org/10.7788/boehlau.97834122144>
19. Bartsch K. *Sagen, Märchen und Gebräuche aus Mecklenburg. Vol. 2* [Legends, fairy tales and customs from Mecklenburg]. Wien, Braumüller, 1879/80. 808 p. (in German).
20. Agapkina T. A. *East Slavic medical charms in comparative aspect: the subjects and the model of the world*. Moscow, Indrik Publ., 2010. 823 p. (in Russian).
21. Ammann J. J. *Volkssegen aus dem Böhmerwald* [Folk blessing from the Bohemian Forest]. *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde* [Journal of the Association for Folklore], 1891, vol. 1, pp. 197–214; 307–314 (in German).
22. Siarkowski W. Materials for the ethnography of the Polish people from around Kielce. *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej* [News Collection for National Anthropology], 1879, vol. 3, pp. 3–61 (in Polish).
23. Erben K. J. *Česká zaříkadla v nemocech* [Czech incantations in diseases]. *Časopis Českého Muzeum* [Magazine of the Czech Museum], 1860, no. 34, pp. 50–58 (in Czech).
24. Fadeeva L. V. Charms with the motive of healing needlework: traditional images and their book-religious parallels. *Slavyanskaya traditsionnaya kul'tura i sovremennyi mir: sbornik materialov nauchno-prakteskoi konferentsii* [Slavic traditional culture and the modern world: collection of materials of the scientific and practical conference]. Moscow, 1997, vol. 1, pp. 37–50 (in Russian).
25. Ohrt F. *Dreifrauensegen* [Triple blessing]. *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* [Concise dictionary of German superstition]. Berlin, Leipzig, 1929, vol. 2, pp. 438–444 (in German).
26. Roper J. Personal and place names in English verbal charms. *II Nome Nel Testo. Rivista Internazionale di Onomastica Letteraria*, 2006, no. 8, pp. 65–75.
27. Jahn U. *Hexenwesen und Zauberei in Pommern* [Witchcraft and sorcery in Pomerania]. *Baltische Studien* [Baltic Studies], 1886, vol. 36, pp. 169–364 (in German).
28. Haase K. E. *Volksmedizin in der Grafschaft Ruppín und Umgegend* [Folk medicine in the county of Ruppín and the surrounding area]. *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde* [Journal of the Association for Folklore], 1897, vol. 7, pp. 53–74 (in German).
29. Miller V. F. (ed.). *A collection of materials on ethnography, published at the Dashkovo Entographic Museum. Iss. 2*. Moscow, Tipografiya T. Ris Publ., 1887. XV, 5–291 p. (in Russian).
30. Biegeleisen H. *Lecznictwo ludu polskiego. Prace Komisji Etnograficznej Polskiej Akademji Umiejętności. T. 12* [Medicine of the Polish people. Works of the Ethnographic Commission of the Polish Academy of Arts and Sciences. Vol. 12]. Kraków, Polish Academy of Learning, 1929. 402 p. (in Polish).

Информация об авторе

Володина Татьяна Васильевна – доктор филологических наук, доцент. Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы, Национальная академия наук Беларуси (ул. Сурганова, 1, корп. 2, 220072, Минск, Республика Беларусь). E-mail: tanja_volodina@tut.by

Information about the author

Tatsiana V. Valodzina – D. Sc. (Philol.), Associate Professor. Center for Belarusian Culture, Language and Literature researches of the National Academy of Sciences of Belarus (1 Surganov Str., Bldg 2, Minsk 220072, Belarus). E-mail: tanja_volodina@tut.by